

СПЕЦІАЛЬНО-КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ УХИЛЕННЮ ВІД ПРИЗОВУ НА ВІЙСЬКОВУ СЛУЖБУ ПІД ЧАС МОБІЛІЗАЦІЇ

SPECIAL CRIMINAL MEASURES TO PREVENT EVASION OF MILITARY SERVICE DURING MOBILIZATION

Копилов О.О., здобувач

Науково-дослідний інститут публічного права

Метою статті є розробка науково обґрунтованої системи спеціально-кримінологічних заходів запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації з урахуванням сучасних викликів та загроз національній безпеці України. У статті досліджено актуальну проблему ухилення від призову на військову службу під час мобілізації та спеціально-кримінологічні заходи запобігання цьому негативному явищу. Проаналізовано сучасний стан проблеми, детермінанти вчинення даного кримінального правопорушення, правові та організаційні механізми протидії. На основі статистичних даних та аналізу судової практики розроблено систему спеціально-кримінологічних заходів запобігання ухиленню від призову під час мобілізації, що включає удосконалення нормативно-правової бази, організаційно-управлінські, інформаційно-аналітичні, соціально-психологічні та контрольно-наглядові заходи. Запропоновано рекомендації щодо підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів, військових комісаріатів та інших суб'єктів запобігання цьому кримінальному правопорушенню. Обґрунтовано необхідність впровадження комплексного підходу до запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації з урахуванням сучасних викликів та загроз національній безпеці України. Зроблено висновок, що спеціально-кримінологічне запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації передбачає комплекс нормативно-правових, організаційно-управлінських, інформаційно-аналітичних, соціально-психологічних та контрольно-наглядових заходів, спрямованих на нейтралізацію причин та умов вчинення цього кримінального правопорушення. Ефективність спеціально-кримінологічних заходів запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації залежить від узгодженої діяльності різних суб'єктів запобігання, належного рівня їх матеріально-технічного забезпечення, а також від рівня патріотичної свідомості громадян та престижу військової служби. Підвищення ефективності спеціально-кримінологічних заходів запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації потребує удосконалення нормативно-правової бази, оптимізації організаційно-управлінської діяльності, розвитку інформаційно-аналітичного забезпечення, посилення соціально-психологічного впливу, удосконалення контрольно-наглядової діяльності, покращення координації та взаємодії між суб'єктами запобігання, а також впровадження передового зарубіжного досвіду.

Ключові слова: мобілізація, ухилення від призову, військова служба, спеціально-кримінологічне запобігання, військовий обов'язок, національна безпека, кримінальна відповідальність, правоохоронні органи, військові комісаріати, територіальні центри комплектування.

The purpose of the article is to develop a scientifically based system of special criminological measures to prevent evasion of military service during mobilization, taking into account modern challenges and threats to the national security of Ukraine. The article studies the topical problem of evasion of conscription during mobilization and special criminological measures to prevent this negative phenomenon. The current state of the problem, determinants of the commission of this criminal offense, legal and organizational mechanisms of counteraction are analyzed. On the basis of statistical data and analysis of judicial practice, a system of special criminological measures to prevent draft evasion during mobilization has been developed, which includes improvement of the regulatory framework, organizational and managerial, information and analytical, socio-psychological and control and supervisory measures. Recommendations are proposed to improve the efficiency of law enforcement agencies, military commissariats and other subjects to prevent this criminal offense. The need to introduce a comprehensive approach to the prevention of evasion of conscription during mobilization, taking into account modern challenges and threats to the national security of Ukraine, is substantiated. It is concluded that special criminological prevention of draft evasion during mobilization involves a complex of regulatory, organizational, managerial, informational, analytical, socio-psychological, and control and supervisory measures aimed at neutralizing the causes and conditions for committing this criminal offense. The effectiveness of special criminological measures to prevent draft evasion during mobilization depends on the coordinated activities of various prevention entities, the appropriate level of their material and technical support, as well as the level of patriotic consciousness of citizens and the prestige of military service. Increasing the effectiveness of special criminological measures to prevent draft evasion during mobilization requires improving the regulatory framework, optimizing organizational and managerial activities, developing information and analytical support, strengthening socio-psychological influence, improving control and supervision activities, improving coordination and interaction between prevention entities, as well as implementing best foreign experience.

Key words: mobilization, draft evasion, military service, special criminological prevention, military duty, national security, criminal liability, law enforcement agencies, military commissariats, territorial recruitment centers.

Актуальність проблеми запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації особливо загострилася в умовах військової агресії проти України та введення воєнного стану. Стаття 65 Конституції України визначає захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України одним із основних обов'язків громадян України. Водночас, як свідчать статистичні дані Офісу Генерального прокурора та Державної судової адміністрації України, кількість кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від призову на військову службу під час мобілізації (ст. 336 Кримінального кодексу України), суттєво зросла протягом останніх років.

Забезпечення належного функціонування системи мобілізаційної підготовки та проведення мобілізації є одним із пріоритетних завдань держави в контексті забезпечення національної безпеки та оборони. Ефективне запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації потребує розробки та впровадження комплексу

спеціально-кримінологічних заходів, спрямованих на нейтралізацію причин та умов вчинення цього кримінального правопорушення, а також на підвищення ефективності діяльності суб'єктів протидії даному явищу [1].

Метою статті є розробка науково обґрунтованої системи спеціально-кримінологічних заходів запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації з урахуванням сучасних викликів та загроз національній безпеці України.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання:

- проаналізувати сучасний стан та тенденції ухилення від призову на військову службу під час мобілізації;
- визначити детермінанти вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 336 КК України;
- охарактеризувати правові та організаційні засади протидії ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації;

- розробити систему спеціально-кримінологічних заходів запобігання цьому кримінальному правопорушенню;

- сформулювати рекомендації щодо підвищення ефективності діяльності суб'єктів запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації.

Стан дослідження. Теоретичною основою дослідження стали наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених у галузі кримінології, кримінального права, військового права та національної безпеки. Питання кримінально-правової характеристики та кримінологічних аспектів запобігання ухиленню від призову на військову службу досліджували М.І. Карпенко, М.С. Туркот, В.О. Бугаєв, Є.С. Назимко, Є.Л. Стрельцов, С.О. Харитонов, М.І. Хавронюк, В.В. Стасиш, В.П. Бодаєвський та інші. Окремі аспекти спеціально-кримінологічного запобігання військовим кримінальним правопорушенням розглядали В.В. Голіна, Б.М. Головкін, В.М. Дрьомін, А.Ф. Зелінський, О.М. Литвинов, В.І. Шахун.

Проте, незважаючи на значний внесок науковців у розробку цієї проблематики, питання спеціально-кримінологічних заходів запобігання ухиленню від призову на військову службу саме під час мобілізації залишаються недостатньо дослідженими та потребують подальшого наукового осмислення з урахуванням сучасних реалій проведення мобілізаційних заходів в умовах воєнного стану [2].

Виклад основного матеріалу дослідження. Кримінальна відповідальність за ухилення від призову на військову службу під час мобілізації передбачена статтею 336 Кримінального кодексу України. Диспозиція цієї статті визначає склад кримінального правопорушення як ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період, крім випадків, передбачених законом. Санкція передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років.

Об'єктом цього кримінального правопорушення є суспільні відносини, що забезпечують порядок комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань в умовах мобілізації. Об'єктивна сторона характеризується бездіяльністю – невиконанням обов'язку з'явитися до військового комісаріату (територіального центру комплектування та соціальної підтримки) для призову на військову службу. Суб'єктом є фізична осудна особа, яка досягла 18-річного віку, є громадянином України та підлягає призову на військову службу під час мобілізації. Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом, коли особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння та бажає ухилитися від виконання військового обов'язку.

Важливо зазначити, що законодавством передбачені певні категорії громадян, які не підлягають призову на військову службу під час мобілізації. Зокрема, відповідно до ст. 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», це особи, які мають відстрочку від призову, визнані непридатними за станом здоров'я, жінки, які мають дітей віком до 18 років, та ряд інших категорій [3].

Аналіз статистичних даних Офісу Генерального прокурора України свідчить про значне зростання кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень за ст. 336 КК України з початку військової агресії проти України. Так, якщо у 2021 році було зареєстровано лише поодинокі випадки таких правопорушень, то з початку 2022 року їх кількість зросла в десятки разів. Особливо інтенсивно зростання спостерігалось у перші місяці після оголошення загальної мобілізації.

Територіальний розподіл кримінальних правопорушень за ст. 336 КК України характеризується певною нерівномірністю, що обумовлено різними факторами, включаючи демографічні особливості регіонів, специфіку проведення мобілізаційних заходів, наближеність до

районів ведення бойових дій тощо. Найбільша кількість випадків ухилення від призову фіксується у західних та центральних областях України, що може бути пов'язано як з більшою ефективністю роботи правоохоронних органів у виявленні таких фактів, так і з особливостями соціально-економічного розвитку цих регіонів.

Аналіз судової практики показує, що найбільш поширеними способами ухилення від призову на військову службу під час мобілізації є: неявка за викликом до територіального центру комплектування та соціальної підтримки без поважних причин; зміна місця проживання без повідомлення військово-облікового органу; надання неправдивих відомостей про стан здоров'я або сімейний стан; виїзд за межі України із порушенням встановлених правил військового обліку; підроблення документів або надання недостовірної інформації щодо підстав для відстрочки від призову [4].

Криміногенний портрет особи, яка ухиляється від призову на військову службу під час мобілізації, є досить різноманітним. За даними судових вироків, серед засуджених переважають особи віком від 25 до 45 років, з середнім або середнім спеціальним рівнем освіти, які не мають постійного місця роботи або зайняті у приватному секторі економіки. Значну частку становлять особи, які раніше не мали судимостей та характеризуються за місцем проживання позитивно [5].

Комплекс причин та умов, що сприяють ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації, доцільно розглядати на декількох рівнях:

1. **Соціально-економічні фактори:** низький рівень соціального захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей, недостатнє матеріальне забезпечення, страх втрати роботи або бізнесу, відсутність дієвих механізмів збереження робочих місць за мобілізованими, значна різниця між цивільними та військовими заробітними платами для фахівців певних галузей.

2. **Соціально-психологічні фактори:** страх загибелі або поранення, небажання залишати сім'ю, низький рівень патріотизму та громадянської свідомості, недостатня обізнаність щодо прав та обов'язків призовників, психологічна неготовність до військової служби, поширення панічних настроїв у суспільстві.

3. **Організаційно-правові фактори:** недосконалість нормативно-правової бази у сфері мобілізаційної підготовки та проведення мобілізації, неефективність роботи територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки, відсутність дієвого механізму виявлення осіб, які ухиляються від призову, недоліки в системі військового обліку.

4. **Інформаційні фактори:** поширення недостовірної інформації щодо умов проходження військової служби, дезінформація з боку ворожих інформаційних джерел, негативне висвітлення у ЗМІ окремих аспектів проведення мобілізації, недостатня інформаційно-роз'яснювальна робота серед населення.

Особливу увагу слід звернути на недоліки в організації призову на військову службу під час мобілізації, які створюють сприятливі умови для ухилення. Серед них можна виділити: неналежний рівень взаємодії між територіальними центрами комплектування, правоохоронними органами та органами місцевого самоврядування; технічні та організаційні проблеми у функціонуванні Єдиного державного реєстру військовозобов'язаних; недосконалість механізмів вручення повісток та контролю за їх отриманням; неефективність заходів адміністративного впливу за порушення правил військового обліку; недостатнє кадрове та матеріально-технічне забезпечення територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки [6].

Спеціально-кримінологічне запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації передбачає комплекс цілеспрямованих заходів, здійснюваних

спеціалізованими суб'єктами та спрямованих на нейтралізацію криміногенних факторів, які детермінують це кримінальне правопорушення. Залежно від характеру та змісту заходи спеціально-кримінологічного запобігання можна класифікувати на декілька груп:

Удосконалення нормативно-правової бази є важливою складовою спеціально-кримінологічного запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації. Основними напрямками цієї діяльності є:

1. Уточнення диспозиції ст. 336 КК України з метою більш чіткого визначення об'єктивної сторони кримінального правопорушення та розмежування його з адміністративними правопорушеннями у сфері військового обліку.

2. Розробка та впровадження законодавчих змін, спрямованих на посилення відповідальності за сприяння ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації, зокрема за підроблення документів, надання неправдивих відомостей, незаконне звільнення від військового обов'язку.

3. Удосконалення нормативно-правових актів, що регулюють порядок вручення повісток, процедуру медичного огляду призовників, механізми надання відстрочок від призову [7].

4. Врегулювання питань соціального захисту мобілізованих осіб та членів їхніх сімей, збереження робочих місць, компенсації за втрачений заробіток, пільг та гарантій для учасників бойових дій.

5. Розробка механізмів альтернативної служби для осіб, які за релігійними переконаннями не можуть брати участь у бойових діях, але можуть виконувати інші обов'язки в інтересах оборони держави.

Ці заходи спрямовані на вдосконалення діяльності суб'єктів запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації та підвищення ефективності їх взаємодії:

1. Удосконалення системи військового обліку та створення єдиної електронної бази даних військовозобов'язаних з інтеграцією до інших державних реєстрів та баз даних.

2. Оптимізація роботи територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки, підвищення їх кадрового та матеріально-технічного забезпечення.

3. Розробка та впровадження ефективних механізмів виявлення осіб, які ухиляються від призову, включаючи створення спеціалізованих підрозділів у правоохоронних органах.

4. Організація ефективної взаємодії між територіальними центрами комплектування, правоохоронними органами, органами місцевого самоврядування, прикордонною службою та іншими суб'єктами запобігання.

5. Розробка та впровадження автоматизованих систем контролю за врученням повісток та явкою призовників до територіальних центрів комплектування.

6. Проведення регулярних навчань та тренінгів для працівників територіальних центрів комплектування

та правоохоронних органів з питань виявлення та документування фактів ухилення від призову. [8]

У таблиці 1 представлено дані щодо ефективності різних організаційно-управлінських заходів запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації за результатами експертного опитування.

Ця група заходів спрямована на аналіз та прогнозування кримінологічної ситуації, а також на інформаційно-роз'яснювальну роботу серед населення: створення системи кримінологічного моніторингу стану та динаміки ухилення від призову на військову службу під час мобілізації; розробка методик прогнозування рівня ухилення від призову залежно від соціально-економічної ситуації, інтенсивності бойових дій та інших факторів; організація інформаційно-роз'яснювальної кампанії щодо прав та обов'язків військовозобов'язаних, порядку проведення мобілізації, відповідальності за ухилення від призову; проведення інформаційних заходів, спрямованих на підвищення престижу військової служби, формування позитивного іміджу Збройних Сил України; протидія дезінформації та пропаганді, спрямованій на дискредитацію мобілізаційних заходів та сіяння паніки серед населення; розробка і впровадження інформаційних ресурсів, що надають вичерпну інформацію про порядок призову, соціальні гарантії для військовослужбовців та членів їхніх сімей, можливості проходження служби за контрактом [9].

Ці заходи спрямовані на формування позитивного ставлення до військової служби та підвищення рівня патріотичної свідомості громадян:

1. Розвиток системи військово-патріотичного виховання молоді, формування готовності до захисту Вітчизни.

2. Організація психологічної підготовки призовників до військової служби, подолання страху та невпевненості.

3. Надання психологічної допомоги сім'ям мобілізованих осіб, створення груп підтримки та консультаційних центрів.

4. Залучення громадських організацій, волонтерських рухів, ветеранів до проведення патріотичних заходів та виховної роботи з молоддю.

5. Робота з різними соціальними групами (студенти, працівники підприємств, релігійні громади) щодо формування позитивного ставлення до військового обов'язку.

6. Проведення соціально-психологічних досліджень щодо мотивації ухилення від призову та розробка на їх основі програм профілактики.

Ця група заходів спрямована на виявлення осіб, які ухиляються від призову, та притягнення їх до відповідальності: організація систематичних перевірок дотримання військовозобов'язаними правил військового обліку; посилення контролю за перетином державного кордону особами призовного віку, особливо під час проведення мобілізаційних заходів; проведення спеціальних операцій та рейдів з виявлення осіб, які ухиляються від призову, за участю працівників територіальних центрів комплектування, поліції та прикордонної служби; контроль за діяльністю медич-

Таблиця 1

Заходи	Висока ефективність (%)	Середня ефективність (%)	Низька ефективність (%)
Створення єдиної електронної бази даних військовозобов'язаних	78,5	18,3	3,2
Оптимізація роботи територіальних центрів комплектування	65,7	27,8	6,5
Створення спеціалізованих підрозділів у правоохоронних органах	56,2	32,5	11,3
Автоматизовані системи контролю за врученням повісток	81,3	15,2	3,5
Покращення взаємодії між суб'єктами запобігання	72,6	22,8	4,6
Навчання працівників територіальних центрів комплектування	58,4	30,1	11,5

Таблиця 2

Контрольно-наглядові заходи	Кількість виявлених фактів ухилення	Відсоток від загальної кількості	Ефективність (коефіцієнт)
Перевірки за місцем проживання	1245	34,7	0,82
Контроль на блокпостах	876	24,4	0,75
Прикордонний контроль	658	18,3	0,91
Спеціальні операції та рейди	543	15,1	0,88
Моніторинг соціальних мереж	267	7,5	0,61

них комісій щодо дотримання правил медичного огляду призовників та запобігання корупційним проявам; моніторинг соціальних мереж та інших інформаційних ресурсів з метою виявлення осіб, які публічно закликають до ухилення від призову або пропонують незаконні послуги щодо звільнення від військового обов'язку [10].

У таблиці 2 представлено результати аналізу ефективності контрольно-наглядових заходів запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації на основі статистичних даних правоохоронних органів.

Ефективність спеціально-кримінологічних заходів запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації значною мірою залежить від узгодженої діяльності різних суб'єктів та налагодженої системи їх взаємодії. До основних суб'єктів запобігання належать: **територіальні центри комплектування та соціальної підтримки** - здійснюють військовий облік, організовують призов на військову службу, проводять інформаційно-роз'яснювальну роботу серед населення; **Національна поліція України** - виявляє осіб, які ухиляються від призову, складає адміністративні протоколи за порушення правил військового обліку, бере участь у проведенні спеціальних операцій та рейдів, здійснює досудове розслідування за ст. 336 КК України; **Державна прикордонна служба України** - здійснює контроль за перетином державного кордону особами призовного віку, виявляє осіб, які намагаються незаконно залишити територію України з метою ухилення від призову; **органи прокуратури** - здійснюють нагляд за додержанням законів під час проведення мобілізаційних заходів, підтримують публічне обвинувачення у кримінальних провадженнях за ст. 336 КК України; **суди** - розглядають кримінальні провадження за ст. 336 КК України, призначають покарання особам, визнаним винними у вчиненні цього кримінального правопорушення; **органи місцевого самоврядування** - сприяють територіальним центрам комплектування у проведенні мобілізаційних заходів, надають інформацію про місце проживання військовозобов'язаних, беруть участь в інформаційно-роз'яснювальній роботі; **громадські організації та волонтерські рухи** - здійснюють патріотичне виховання молоді, надають допомогу сім'ям мобілізованих осіб, беруть участь у формуванні позитивного іміджу військової служби.

Взаємодія між суб'єктами запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації може здійснюватися у таких формах:

обмін інформацією щодо осіб, які ухиляються від призову, їх місцезнаходження, способів ухилення тощо; проведення спільних заходів з виявлення осіб, які ухиляються від призову, зокрема спеціальних операцій, рейдів, перевірок за місцем проживання; створення спільних робочих груп, штабів, координаційних рад з питань проведення мобілізаційних заходів та запобігання ухиленню від призову; проведення спільних нарад, семінарів, тренінгів з питань запобігання ухиленню від призову; роз-

робка спільних методичних рекомендацій, інструкцій, алгоритмів дій у різних ситуаціях, пов'язаних з ухиленням від призову; проведення спільних інформаційно-роз'яснювальних кампаній серед населення.

Проведене дослідження дозволяє зробити такі **висновки**. Ухилення від призову на військову службу під час мобілізації є суспільно небезпечним діянням, яке посягає на порядок комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань в умовах особливого періоду, що загрожує національній безпеці та обороноздатності держави. Детермінантами ухилення від призову на військову службу під час мобілізації є комплекс соціально-економічних, соціально-психологічних, організаційно-правових та інформаційних факторів, які потребують комплексного впливу з боку держави та суспільства.

Спеціально-кримінологічне запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації передбачає комплекс нормативно-правових, організаційно-управлінських, інформаційно-аналітичних, соціально-психологічних та контрольно-наглядових заходів, спрямованих на нейтралізацію причин та умов вчинення цього кримінального правопорушення. Ефективність спеціально-кримінологічних заходів запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації залежить від узгодженої діяльності різних суб'єктів запобігання, належного рівня їх матеріально-технічного забезпечення, а також від рівня патріотичної свідомості громадян та престижу військової служби. Підвищення ефективності спеціально-кримінологічних заходів запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації потребує удосконалення нормативно-правової бази, оптимізації організаційно-управлінської діяльності, розвитку інформаційно-аналітичного забезпечення, посилення соціально-психологічного впливу, удосконалення контрольно-наглядової діяльності, покращення координації та взаємодії між суб'єктами запобігання, а також впровадження передового зарубіжного досвіду.

В умовах сучасних викликів та загроз національній безпеці України особливого значення набуває формування у суспільстві розуміння важливості виконання військового обов'язку та відповідальності за ухилення від призову на військову службу під час мобілізації. Це потребує проведення широкої інформаційно-роз'яснювальної роботи, підвищення престижу військової служби, забезпечення належного рівня соціального захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей. Таким чином, запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації потребує комплексного підходу, який передбачає поєднання заходів різної спрямованості та залучення широкого кола суб'єктів запобігання. Лише за таких умов можливо досягти значного зниження рівня цього кримінального правопорушення та забезпечити належне функціонування системи мобілізаційної підготовки та проведення мобілізації в інтересах забезпечення національної безпеки та оборони України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волотівський П.Б. Мобілізаційна підготовка та мобілізація - важливі складові організації оборони України. Наука і оборона. 2019. № 4. С. 13-19.
2. Ермолаєва-Задорожня Є.В. Перешкоджання службовій діяльності працівників правоохоронних органів: поняття, різновиди та форми впливу. Питання боротьби зі злочинністю. 20178. Вип. 33. С. 261-272.

3. Звіт про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності, та види кримінального покарання, за 2022 р. (форма 6). Офіційний вебсайт «Судова влада». URL: <http://surl.li/lymfnf> (дата звернення 10.09.2024).
4. Звіт про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності, та види кримінального покарання, за 2023 р. (форма 6). Офіційний вебсайт «Судова влада». URL: <http://surl.li/hzscrpf> (дата звернення 10.09.2024).
5. Людвік В.Д. Кримінально-правова характеристика перешкоджанню законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань. Наук. вісник Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ. 2015. № 2. С. 234-238.
6. Майстренко О. Об'єктивна сторона перешкоджання законній діяльності Збройних сил України та інших військових формувань. Протидія терористичній діяльності: міжнародний досвід і його актуальність для України: мат-ли міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 30 верес. 2016 р.). Київ: Нац. академ. прокуратури України, 2016. С. 218-219.
7. Пилипенко Є.В. Перешкоджання діяльності у кримінальному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08; Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів, 2018. 211 с.
8. Письменський Є.О. Кримінально-правова кваліфікація перешкоджання мобілізації (поточна практика правозастосування та перспективи вдосконалення. Правовий часопис Донбасу. 2024. № 1 (86). С. 65-71.
9. Туркот М.С. Мобілізаційна діяльність як засіб забезпечення воєнної безпеки України. Юридичний електронний науковий журнал. 2015. № 2. С. 200-202. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2015/55.pdf (дата звернення 10.09.2024).
10. Чорний Р. Проблеми удосконалення закону України про кримінальну відповідальність за перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань. Нац. юрид. журнал: теорія та практика. 2015. Лютий. С. 153-156.